

Navracsics Judit Pannon Egyetem, MFTK,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

tanulmány

A kétnyelvű beszédprodukciónak a jellegzetességei

A kétnyelvűség vizsgálatának szükségességét a napjainkra megváltozott geopolitikai helyzet indokolja. Ma már nincs olyan ország a világon, amely területén ne élne nyelvi kisebbségek, vagy ne lennének olyan egyének, akik valamilyen családi okból vagy munkájukból kifolyólag két nyelvet használnak a mindennapi életükben. Akár kisebbséghez tartozó, akár egyéni kétnyelvű személyekről van szó, azt tudomásul kell venni, hogy más a nyelvi konfigurációjuk, mint az egynyelvűeké. A kétnyelvűek beszédén hamar észrevehető a két nyelv egymásra hatása. Ezért hallhatunk tőlük az egynyelvűek számára furcsa megnyilatkozásokat.

Néha mondatszerkesztési, szórendi és egyéb nyelvi szerkesztési hibákat ejtenek (ami egyébként előfordul a spontán beszédben az egynyelvűeknél is), máskor viszont egészen explicit formában jelenik meg a két nyelv egymásra hatása, amikor például észre sem vesszük, hogy egy szó vagy egy szintagma, akár mondat vagy szöveg erejéig is átváltak a másik nyelvükre. A természetes kétnyelvűségről szóló ismereteket szem előtt kell tartani az oktatás során is, különösen az idegennyelv-tanításban. A nyelvórán ugyanis a kétnyelvűség útjára lépő egyéneket tanítjuk, akik sikeres kétnyelvűvé válásának kulcsa a tanárok kezében van.

Bevezetés

A beszédprodukciónak három szintből áll: a fogalmi, a nyelvi átalakító és a kivitelezési (pozicionális) szintből (Levelt, 1989). A beszéd létrehozásakor különböző memóriák aktiválódnak: a lexikális (deklaratív), amelyben a rögzített szavakat tároljuk, és a procedurális, amely segítségével nyelvtanilag formáljuk a mondanivalónkat. A nyelv vizsgálatakor alapvető különbséget teszünk a memorizált mentális lexikon (a deklaratív memóriarendszer része) és a szabályformáló mentális nyelvtan között. A mentális lexikon a tárolt szavakat tartalmazza, azaz a hangzás és a jelentés önkényes párosításait. Azokat a szavakat, amelyek fonológiai formáját és jelentését nem lehet egymásból levezetni. Így az egy morfémből állókat, valamint olyan többmorfémájú szavakat, amelyek egy lexikai és egy vagy több grammatikai morfémből állnak. A mentális nyelvtan a szabályokat tárolja, beleértve a műveleteket, a megszorításokat, amelyek ahhoz járulnak hozzá, hogy produktív szekvenciális és hierarchikus kombinációkat hozzunk létre. A mentális nyelvtan segítségével komplex struktúrákat alkotunk, köztük absztrakt reprezentációkat, szavakat, frázisokat és mondatokat. Tehát a nyelvtan szolgálja azon nyelvi formák kompozíciójának létrehozását, amelyek jelentése transzparens, így a szabályvezérelt formákat nem kell memorizálni.

A kétnyelvű beszédprodukciónak modelljei

Myers-Scotton és Jake (2001) beszédprodukciónak modellje az ismert Levelt-féle modellt kibővíti egy negyedik, elkülönült szinttel: a lemma szinttel. A lemma szint a konceptuális és a nyelvi átalakító szint között jelenik meg, jelezvén, hogy a fogalmi és a lexikai szinttel közös vonásai vannak. A lemma szint tartalmazza azokat a nyelvspecifikus szemantikai, fonológiai, morfológiai, stilisztikai, pragmatikai stb. jellegzetességeket, amelyek alapján az adott szót be tudjuk azonosítani, vagy le tudjuk hívni a mentális lexikonunkból. Máig vitatott, hogy a lemma szint vajon a konceptuális szint része-e, a mentális lexikon része-e, avagy az itt bemutatott modellnek (1. ábra) megfelelően a kettő között kapocs-szerepet játszik.

KONCEPTUÁLIS SZINT: preverbális üzenet / kommunikációs szándék
(nyelvválasztás, kontextus, nyelvi mód kiválasztása, szemantikai/pragmatikai jegyek aktuális konfigurációi)

LEMMA SZINT: lemma aktiváció a mentális lexikonban
(nyelvspecifikus lemmák kiválasztása és aktiválása, a beágyazott nyelv és a mátrixnyelv lemmáinak kongruencia-ellenőrzése a következő szinteken:
lexikai-konceptuális felépítés,
predikátum-argumentum szerkezet,
morfológiai realizációs minták)

FUNKCIONÁLIS SZINT: a nyelvi átalakító aktivációja
(morfoszintaktikai eljárások, morfoszintaktikai kódolás)

POZICIONÁLIS SZINT: a felszíni formák létrehozása, artikuláció
(morfológiai, fonológiai megvalósítási minták, morfofonológiai kódolás)

1. ábra. A beszédprodukciónak szintjei (Myers-Scotton és Jake, 2000 alapján)

Mivel a fogalmi szinten generálódnak az üzenetek, itt dől el az is, hogy a kétnyelvű egyén melyik nyelvét használja az aktuális interakció során (De Bot, 1992; Kroll, Sumutka és Schwartz, 2005). A nyelvválasztást számos tényező befolyásolja: a beszélő helyzet-felismerő képessége, a beszélgetésben résztvevők, azok nyelvtudása. Az erre vonatkozó tudás a fogalmi szinten tárolódik, ez a szint tűnik meghatározónak a nyelvválasztásban. Ismeretes, hogy a nyelvek különbözőféleképpen lexikalizálnak fogalmakat. A spanyolban például a térre való utalásnak három szintje van (közeli: 'aquí', közép: 'ahí', távoli: 'allí'), az angolban kettő ('here', 'there'). A preverbális üzenet értelemszerűen más és más specifikus tartalommal bír, attól függően, hogy angolul vagy spanyolul beszélünk. A nyelv kiválasztása a makrotervezés része, megnöveli a célnyelv lexikai egységeinek az aktivitását, ugyanakkor nem gátolja a nem-célnyelvi jelöltek megjelenését.

A konceptuális szinten dől el az is, hogy a két nyelv közül melyik lesz a mátrixnyelv. Myers-Scotton vezette be a „mátrixnyelv-modell”-t is (1993), amely magyarázattal szolgál a mondaton belüli kódváltások strukturális konfigurációira és megszorításaira. A mondat felépítésekor az egyik nyelv központibb szerepet kap, és ez a nyelv a mátrixnyelv. A másik, a beágyazott nyelv, másodlagos a mondat felépítése szempontjából, viszont az is aktív a beszédtervezés és -kivitelezés során. A mátrixnyelv morfémai gyakoribbak, ezt érzi a fő nyelvnek a beszélő az interakció során, és ennek a nyelvnek a

vázába kerül be meghatározott szabályok szerint a beágyazott nyelv elemei vagy elemei a kódváltáskor. A mondaton belüli kódváltást kormányzó elvek közül az egyik a „rendszer-morféma elv”, ami azt határozza meg, hogy a szintaktikailag releváns rendszer-morfémák csak a mátrixnyelvből valók lehetnek. A másik elv, a „morfémasorrend elv” azt szabja meg, hogy a kevert nyelvi megnyilatkozások nem sérthetik meg a mátrixnyelv szórendjét. A harmadik elv, a „lemma kongruenciát ellenőrző elv” szerint pedig a beágyazott nyelv lemmájának kongruensnek kell lenni a mátrixnyelv lemmájával ahhoz, hogy a mondaton belüli kódváltás megtörténhessen.

A lemma szint egy köztes szint a konceptuális és a funkcionális szint között. A kétnyelvű beszédfeldolgozás során különösen nagy szerepet kap, hiszen itt történik a nyelvspecifikus lemmák kiválasztása.

A mikrotervezés során a nyelvspecifikus tulajdonságok érvényesülnek, amelyeket a nyelvi átalakító ugyancsak nyelvspecifikusan lexikalizál, grammatikailag és fonológiai-lag kódol. Ez egyben azt is jelenti, hogy a különböző tipológiájú nyelveket nem lehet egy és ugyanazon szintaktikai és morfológiai eszközökkel kódolni. A kétnyelvű beszédprodukciónak megkülönböztetünk „kiválasztott” nyelvet (amelyen éppen a beszéd zajlik), „aktív” nyelvet (amelyen éppen nem beszélnek, de egyébként általában használják) és „szunnyadó” nyelvet (amelyet nem használnak rendszeresen, de egyébként beszélnek). Bebizonyosodott, hogy még a nagyon magas szintű nyelvtudással rendelkező kétnyelvűek beszédprodukciónak is tetten érhető a másik nyelv hatása, ami azt jelenti, hogy az „aktív” nyelv lexikai és fonológiai információi készen állnak akkor is, ha nem éppen az a nyelv a „kiválasztott” az interakció során.

Green (1986) szerint a kétnyelvűek egy időben két beszédtervezési folyamatot működtetnek, egyet a kiválasztott, egyet pedig az aktív nyelv számára. Ez magyarázza a kódváltás jelenségét. A lényeges kérdés az, hogy a különböző nyelvekhez tartozó lexikai elemek kapcsolódnak-e egymáshoz, egyenlően és egy időben aktiválják-e egymást.

De Bot egy Schreuderrel közösen írt későbbi cikkében (1993) elveti a fenti elképzelést, és egy „szóalkotó” (‘verbalizer’) komponenssel bővíti ki az ismert Levelt-féle beszédprodukciónak modellt, amely a fogalmi szint és a nyelvi átalakító szint között helyezkedik el. Ez a komponens feltérképezi a fogalmi szintet (amely nem nyelvspecifikus), felderíti a preverbális üzenet konceptuális struktúrájából azokat a jegyeket, amelyekre a lexikon lemma szintjének szemantikai reprezentációjából szüksége van, aztán szószinten dől el, hogy a beszélő azt mondja-e ki, hogy „Enter the garden”, vagy hogy „Go into the garden”.

A kétnyelvű beszédprodukciónak jellegzetességei

A kétnyelvűek által létrehozott beszédnek – különösen az olyan kétnyelvűekének, akik esetében a nyelvelsajátítás még folyamatban van – vannak olyan sajátosságai, amelyeket nem szabad szem elől téveszteni a második nyelvi beszédprodukciónak vizsgálatakor. Először is: a második nyelvi kompetencia nem teljes. A második nyelv szókincse nem olyan nagy és gazdag, mint az elsőé. Ez néha akadályozza a második nyelven beszélőket abban, hogy szándékolt üzenetüket sikeresen átadják. Ugyanakkor ez a hiányosság általában arra sarkallja őket, hogy valamiféle kompenzációs stratégiát dolgozzanak ki, amely hozzásegíti őket a lexikai problémáik megoldásához. Ezenkívül sokszor a nyelvtani tudásuk is elmarad az első nyelvi nyelvtani tudásuktól, ami arra ösztönzi őket, hogy bizonyos nyelvtani szerkezeteket kerüljenek, vagy agrammatikus szerkezeteket használnak.

Az alábbiakban a második nyelvi beszédprodukciónak jellemző tulajdonságokat ismertetem.

1. A második nyelvi produkcióban több a megakadásjelenség, rövidebbek a mondatok, és több a nyelvbtlás, mint az első nyelvi produkcióban (Poulisse, 1997). Wiese (1984) képregények alapján történő narratívák létrehozását vizsgálta német-angol kétnyelvűek

körében. Mind az angol, mind a német vonatkozásában több volt a megakadási jelenség (ismétlések, önkorrekciók, kitöltött szünetek) azoknál a kísérletben részt vevőknél, akiknek a német vagy az angol a második nyelvük volt.

2. Szignifikánsan lassabb a beszéd- és artikulációs tempó, a szünetek közti szöveg-hosszúság pedig rövidebb (Wiese, 1984).

3. Összefüggés tapasztalható az időváltozó és a nyelvtudásszint között. A nyelvtudás szintjének növekedésével arányosan nő a beszédtempó és a szünetek közötti szövegek hosszúsága, és csökken az ismétlések, kitöltött szünetek és néma szünetek száma. A nyelvbotlások száma is a nyelvtudás szintjével korrelál (Lennon, 1990).

4. Nagy az első nyelvi hatás, különösen, ha a második nyelv tudásszintje alacsony.

5. Az első nyelv akaratlagos (szándékos) használata a kódváltás. Grosjean (1982) szerint a kódváltás egyfajta nyelvi szükségletet elégít ki, mert például:

- hiányzik a megfelelő lexéma az egyik nyelvben, vagy
- könnyebben elérhető egy szó az egyik nyelvben, mint a másikban;

– ez lehet az identitás hangsúlyozásának társadalmi vagy pszichológiai eszköze (Appel és Muysken, 1989).

6. A kódváltás véletlenszerű is lehet, amikor az első nyelv eleme nem szándékosan élkelődik be a második nyelv elemei közé.

7. Az első nyelv véletlenszerű használata megnyilvánulhat a nyelvek közti hatás eredményeként is, nem szükséges a nyelvváltásnak megtörténni. Mindez megjelenhet minden nyelvi szinten: a fonetikai/fonológiai, a lexikai, a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szinteken is.

8. Bár a kétnyelvűek kiválóan tudják nyelveiket felcserélgetve használni, arra is képesek, hogy a nyelveiket egymástól távol tartsák, és egy interakcióban csak az egyik nyelvet használják, ha úgy látják szükségesnek.

A beszédprodukció minőségét befolyásoló tényezők továbbá: a téma, a szereplők, a szituáció. Ezek nagymértékben aktiválhatják a másik nyelvet, ami nyelvi interferenciákat hozhat létre szinte minden nyelvi szinten.

Kontaktusjelenségek: kódváltás, kódkeverés

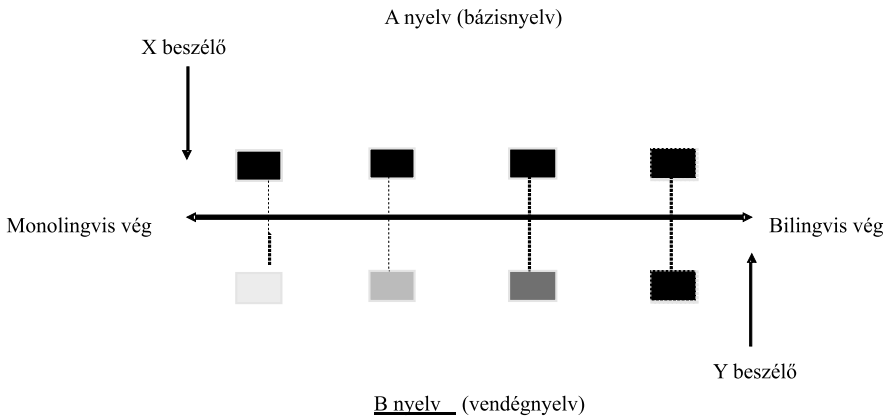
A kétnyelvűség szakirodalmában meglehetősen zavar fedezhető fel a kódváltás, kódkeverés, nyelvi keverés, fúzió mint nyelvi kontaktusjelenségek értelmezésekor. Minden szerző számára ajánlatos a fogalmak tisztázása, mielőtt az adott témában történt vizsgálatát ismerteti. A nyelvi váltás különböző kategóriáit a kétnyelvűek saját nyelvi tapasztalataik alapján azonosítják. Beszélgetés közben a társalgásban részt vevők megnyilatkozásait a nyelvválasztás szintjén is folyamatosan kontrollálják (Gafaranga és Torras, 2002).

A kódváltással és kódkeveréssel a kétnyelvűségi kutatások kezdetén többnyire csak szociolingvisztikai, nyelvpolitikai szempontból foglalkoztak. Elvértve akadt egy-két tanulmány, amely a kódváltásról diskurzus-szinten gondolkodott. Ezek mindegyike arra világított rá, hogy a kétnyelvűek a beszédtevékenység során a nyelveiket különböző variációkban használják.

Két modell vált ismertté, amelyeket a kétnyelvűek beszédviselkedése alapján dolgoztak ki. Az egyik, Grosjean modellje a 2. ábrán látható. Ennek a modellnek a lényege, hogy a beszélgetőtárs nyelvi tudásától függ, hogy milyen minőségű a kétnyelvű egyén beszéde: mennyire marad meg egy nyelv használatánál, illetve milyen gyakran váltogatja a nyelveit.

Grosjean (1997) a nyelvi mód fontosságára azért hívja fel a figyelmet, mert az meghatározó a kétnyelvűek beszédprodukciójának minőségében. Egynyelvű beszéd módban – amikor a kétnyelvű egyén beszélgetőtársa egynyelvű – a kétnyelvű egyén a beszédprodukciójának tervezési és kivitelezési fázisában sokkal fegyelmezettebb, mint a kétnyelvű

beszédmódban, amikor az interakcióban részt vevő személyek ugyanannak a két nyelvnek a beszélői. Következésképpen a kétnyelvű beszédmódban lényegesen több kódváltással találkozunk, mint az egynyelvűben. A kontinuum monolingvis vége felé a kétnyelvűek az egynyelvű beszélgetőtárs nyelvéhez, beszédéhez alkalmazkodnak, másik nyelvüket a lehető legnagyobb mértékben kirekesztik (az alsó négyszögek világossága, illetve sötétsége mutatja, mennyire aktív a „B” nyelv az adott helyzetben). Így, amint az a 2. ábrán látható, X beszélő „A” nyelvet használja bázisnyelvként, és „B” nyelvét „letiltja”. A kontinuum bilingvis vége felé van az az állapot, amikor a kétnyelvű egy másik kétnyelvűvel kommunikál. Ilyenkor általában először egy nyelvet használnak mindketten, ami a bázis- vagy mátrixnyelv. A bázisnyelv mellett azonban a kétnyelvű – szükség esetén vagy kívánság szerint – a másik (vendég) nyelvét is képes használni, mindkét nyelv egyformán aktív.

2. ábra. A nyelvi módok ábrázolása (Grosjean, 1997, 7. o. alapján)

Grosjean 2001-ben részletesen felsorolja az okokat, amelyek a beszédviselkedést meghatározzák. Ezek között említi a

- résztvevőket (azok nyelvtudását, kódváltási és kódkeverési szokásait, a kódváltáshoz való viszonyulásukat, a rokonsági fokozatot, szocioökonómiai státuszukat);
- a szituációt (a fizikai közelséget, az egynyelvűek részvételét a társalgásban, a formalitás fokát);
- az üzenet formáját és tartalmát (témát, a használt nyelvet, a kevert nyelvi megnyilatkozások mennyiségét);
- a nyelvi aktus funkcióját (információ-átadás, kérdés, a beszélők közötti szociális távolság, mások kizárása, kísérleti részvétel);
- speciális kutatási tényezőket (a kutatás célja, a stimulusok típusa és szervezése, a feladattípus stb.).

Megjegyzni, hogy nem szükséges egynyelvű beszélgetőtársnak fizikailag jelen lenni ahhoz, hogy egy kétnyelvű egyén egynyelvű módban legyen. Elég, ha tévét néz, könyvet olvas stb. egy bizonyos nyelven. Ennek bizonyítására összeállított egy kísérletsorozatot is.

Arra kért Bostonban élő francia-angol kétnyelvűeket, hogy egyfelől franciául elhangzott történeteket foglaljanak össze, másfelől, hogy jelen nem levő személyeknek írjanak le képregényeket. A tizenöt kísérleti személy úgy tudta, hogy egy „telefonlanc” kísérletben vesznek részt, és hogy a kísérletvezetőket az az információ mennyiség érdekli, amit az egyik személy a másiknak képes átadni. A történetek egyik fele csak franciául volt, és franciaországi eseményekkel foglalkozott. A hozzátartozó képregényrészletek tipikus francia jeleneteket ábrázoltak.

A történetek és a képregényrészek másik fele kétnyelvű volt. A francia történetek tipikus amerikai szituációkról szóltak, és így egy sor angol kódváltást tartalmaztak. Ami a kétnyelvű képregényeket illeti, tipikusan amerikai eseményeket ábrázoltak (például Hálaadás ünnepe), és nem lehetett könnyen franciául beszélni róluk anélkül, hogy az alany ne folyamodott volna kódváltáshoz és szókölcsonzészhez.

A kísérleti személyek az elképzelt beszélgetőpartnerekről a következő információt kapták: az első (továbbiakban „francia”) éppen most érkezett az Egyesült Államokba, hogy posztdoktori fokozatot szerezzen. Nagyon jól ír és olvas angolul, de még mindig nehézségei vannak a beszéddel. Még nem szokott hozzá az amerikai élethez, otthon

franciául beszél. A második személy (kétnyelvű „A”) hét éve él az USA-ban, és egy francia kormányhivatalban dolgozik. Franciát tanít, és francia kulturális eseményeket szervez. Gyermekai kétnyelvű iskolába járnak, otthon csak franciául beszél, bár francia-angol kétnyelvű. Ami a harmadik személyt illeti (kétnyelvű „B”), ő is hét éve tartózkodik az USA-ban. Egy elektronikával foglalkozó helyi cégnél dolgozik, francia és amerikai barátai vannak, és mindkét nyelvet használja otthon.

A kísérleti személyek előtt nem történt említés a három személy kevert nyelvhasználatáról, annak mindennapi gyakorlatáról, de a kísérlet végén, a kísérleti személyek által kitöltött kérdőívek válaszai világosan megmutatták, hogy a kísérleti személyek kikövetkeztették a képzelt beszélgetőpartnerek nyelvhasználati szokásait. A „francia” beszélgetőpartnert nem tartották folyékony angolságúnak, és nem feltételezték róla, hogy sokat vált kódot. Bilingvis „A”-t folyékony angolságúnak tekintették, de puristának is, ezért ő sem váltott sokszor kódot (bár kicsivel többször, mint a „francia”). Ami kétnyelvű „B”-t illeti, őt folyékony angolságúnak tartották, és mivelhogy pozitívan állt a kódváltáshoz, úgy gondolták róla, hogy sokszor vált.

A kísérleti alanyokat egyenként tesztelték, és a leírásokat fonetikusán átírták. A francia szótagok számát, az angol szótagszámot és a

A nyelvválasztásnak komoly nyelvi következményei vannak a kétnyelvű diskurzus során. A konceptuális szinten dől el, hogy szemantikailag melyik nyelv rendelkezik leginkább azokkal az eszközökkel, amelyek a beszélő szándékainak megfelelőnek. Ez a szint aktiválja a kiválasztott nyelvnek megfelelő lemma szintet, amely tovább mozgósítja ugyanannak a nyelvnek a formulátorát, azaz a nyelvi átalakító rendszerét, valamint a kivitelezést, az artikulációt. Mivel mindkét nyelv – ha különböző szinten is, de – aktív, és a nyelvek kapcsolatban vannak egymással, bármelyik ponton megtörténhet, hogy a másik (a beágyazott) nyelv „belezavar” ebbe a folyamatba, és megtörténik a kódváltás.

hezitációs szüneteket mindegyik történetnél és képregényrészletnél megszámozták. A kétnyelvű történetek és képregényrészletek körülbelül tízszer annyi kódváltást és szókölcsonzést eredményeztek, mint az egynyelvűek.

Bilingvis „B”-nél magas volt a francia szótagok átlagértéke (173), néhány angol szótag (25) fordult elő, ami a meg-megtörténő kódváltásokat tükrözte, a hezitációs szótagok száma pedig 23 volt. „A” kétnyelvűnél sokkal kevesebb angol szótagszám (12), számos francia szótag (211) és több hezitációs szótag (27) volt megfigyelhető. Az alanyok úgy érezték, hogy ezzel a személlyel – purista hozzáállása miatt – nem válhatnak olyan sokszor kódot. Ennek következményeként az információt franciául kellett közölni, ami több

hezitációt és hosszas fordításokat tartalmazott. Érdekes, hogy az alanyok nem kívántak kódot váltani ezzel a beszélgetőpartnerrel, bár néha mégis megtették, hogy ne kelljen a történetekbe angolul megadott információt kerülőutakon közölniük. Ami a francia beszélgetőpartnerrel történt – aki kicsit tudott angolul –, az alanyoknak nem volt más választásuk, mint hogy megpróbáljanak mindent franciául mondani, ami nagy számú francia szótagot (245) és hezitációs szótagot (36) eredményezett. Egy-két kódváltás történt (átlagosan 5 szótag), de ezeket is mindig elmagyarázták franciául a partnernek.

A kódváltás fonetikai vizsgálatával kapcsolatban Grosjean és kollégái a következő kísérletet végezték. Arra kértek francia-angol felnőtt kétnyelvűeket, hogy meséljenek történeteket franciául, franciául angol kódváltásokkal és angolul. Ezekben a történetekben egy sor olyan szereplő volt, akinek nevét angolul és franciául is ki lehetett ejteni, a nevek zöngétlen zárhanggal kezdődtek: /p/, /t/, /k/ (például Paul, Tom, Carl). A történeteket úgy írták meg, hogy a szereplők nevei többször (7–9-szer) forduljanak elő. Mind-egyik teszt-szó esetében a szóeleji pozícióban levő mássalhangzó VOT-ját (azaz a zárhang felpattanása és az azt követő magánhangzó zöngéjének megjelenése között eltelt időintervallumot) (Lisker és Abramson, 1964) mérték.

Eredményül azt kapták, hogy az angol kódváltások értékei (91, 85 és 101 ms a /p/, /t/ és a /k/ esetében) különböztek a francia értékektől, és hasonlítottak az egynyelvű angol értékekhez. Ez az eredmény azt sugallja, hogy a kétnyelvű beszédprodukciónál során a bázisnyelv egyetlen fonetikai részlete sem terjed át a vendég (deaktivált) nyelvre (legalábbis akkor nem, ha a kétnyelvű mindkét nyelvre fonetikai rendszerét birtokolja). Úgy tűnik, hogy az egyik nyelvről a másikra való váltás teljes váltást jelent: nemcsak lexikai, hanem fonetikai szinten is.

A másik modell Green „gátló kontroll modell”-je (1998), amely azt érzékelteti, hogy a két nyelv állandó jelenléte bizonyos gátló hatást is kifejt egymás felé. Ez a gátló hatás azonban nem azonos erősségű. Green szerint az első nyelv mindig aktívan rendelkezésre áll, és nehezebb kiszorítani, mint a második nyelvet. Tehát a második nyelvi megnyilatkozások során nagyobb energiát kell fektetni az első nyelv gátlására. Mivel általában a második nyelv aktivitása kisebb, az első nyelvi beszéd során nem kell akkora gátló mechanizmusra törekednünk a második nyelv vonatkozásában. A modell új fejezetet nyit a kódváltás pszicholingvisztikai megközelítésében. A modell arra alapoz, hogy a kétnyelvűek képesek a másik nyelvükre lefordítani egy szót anélkül, hogy kimondanák az első nyelvükön. Ezt Green szerint úgy tudják megtenni, hogy a nyelvek lemmái fel vannak címkézve. Ez a címke az egyik oka annak, hogy a „jó” lemma aktiválódik, és a „rossz” lemma deaktiválódik. Azonban az is előfordulhat Jeanine Treffers-Daller (1998) szerint, hogy a nyelvi címkék más szinteken is léteznek, nem csak a lemma szinten. A derivációs morfológiából hoz példát: a derivációs morfémák lehetnek nyelvhez kötöttek, így például az *’-ity’* képző a latin tövű szavakkal kapcsolható össze (*’absurd’* – *’absurdity’*, de nem *’red’* – *’*redity’*). Bár előfordulhatnak egészen furcsa, különböző nyelvekből származó morfémakombinációk, a beszélők valamilyen okból kifolyólag mégis tudják, hogy egy és ugyanazon nyelvből kell a töveket és a ragokat lehívniuk. Ezek után azt is feltételezhetjük, hogy miként a szótövek, úgy a ragok is fel vannak címkézve. Az Optimalitás-elmélet szerint a lexikon minden egyes elemre vonatkozóan tartalmazza annak fonológiai tulajdonságait, szemantikai és formai jellegzetességeit. Így természetes, hogy minden elemnek megvan a nyelvi címkéje. Az Optimalitás-elmélet szerint vannak erős és gyenge kötések. Azoknak a szavaknak, amelyek fonotaktikájukban megfelelnek „A” nyelvnek, erős kötődésük van „A” nyelv lemma szintjéhez. Nem világos azonban, mi a helyzet a cognate-okkal. További vizsgálódások szükségesek annak kiderítésére, hogy vajon a cognate szavaknak két nyelvi címkéjük van-e, vagy két különböző lemmáról van-e szó. Mindebből az derül ki, hogy Green modellje új perspektívákat nyit a kódváltás pszicholingvisztikai aspektusainak kutatásában.

A szemantikai és grammatikai aspektust tartja szem előtt a fentebb említett Myers-Scotton-féle „mátrixnyelv-modell” (1993b, 1997). A beágyazott nyelv a mátrixnyelv bizonyos grammatikai szabályainak megfelelően néha betolakodhat a nyelvtani keretek (frame-ek) határán, és megtörténhet a nyelvváltás. Ez nem tévedés vagy hiba. Ez a kétnyelvűség természetes velejárója. Sőt, a váltások nem csak a nyelvtani szerkezetek határán történhetnek meg, hanem akár egy szó erejéig, egy lexémán belül is a morfémahatárokon, vagy a szónál nagyobb egységeknél, idiómáknál is. Az ilyen esetekben a nyelvváltási mechanizmusokat pszicholingvisztikai szempontból érdemes vizsgálni. A kódváltásokat ugyanis nem a felszíni formák irányítják, hanem elvont természetű, kognitív alapú működések. A kétnyelvű mentális lexikon működéséről ad számot a spontán beszédben megfigyelt nyelvi kontaktusjelenségek pszicholingvisztikai jellegű vizsgálata.

A kódváltást motiváló tényezők

A kétnyelvű diskurzus során a beszélgetésben résztvevők felméri a nyelvi, kommunikációs lehetőségeiket. Egyrészt szociolingvisztikai mérlegeléseket kell tenniük, azaz fel kell térképezniük a beszélgetőtárs nyelvi hovatartozását, tudniuk kell, milyen nyelvváltozatot beszél. Másrészt a pszicholingvisztikai mérlegelés során tudniuk kell a saját maguk, illetve a beszélgetőtárs nyelvi kompetenciájának szintjét. A mátrixnyelv kiválasztásakor különböző társadalompolitikai és pszichológiai tényezőket is figyelembe kell venniük, de a beszélő szándékainak megfelelően a tisztán szemantikai, referenciális tulajdonságokat is szem előtt kell tartaniuk.

A nyelvválasztásnak és az esetlegesen előforduló kódváltásnak a nyelven kívüli hatásai is megvannak. Szociálpszichológiai szempontból lehet kirekesztő, ha nem a megfelelő nyelvet használjuk a beszélgetőtársunkkal. De lehet egységesítő hatása is, amikor a szolidaritást hangsúlyozzuk a nyelvválasztással. Lehet célzatos (jelölt), amikor valamit el akarunk érni a nyelvváltással vagy kódváltással.

A nyelvválasztásnak komoly nyelvi következményei vannak a kétnyelvű diskurzus során. A konceptuális szinten dől el, hogy szemantikailag melyik nyelv rendelkezik leginkább azokkal az eszközökkel, amelyek a beszélő szándékainak megfelelnek. Ez a szint aktiválja a kiválasztott nyelvnek megfelelő lemma szintet, amely tovább mozgósítja ugyanannak a nyelvnek a formulátorát, azaz a nyelvi átalakító rendszerét, valamint a kivitelezést, az artikulációt. Mivel mindkét nyelv – ha különböző szinten is, de – aktív, és a nyelvek kapcsolatban vannak egymással, bármelyik ponton megtörténhet, hogy a másik (a beágyazott) nyelv „belezavar” ebbe a folyamatba, és megtörténik a kódváltás.

Akár tudatosan, akár véletlenül váltogatjuk a két nyelvet a diskurzus során, annak grammatikai okai vannak – és ez a konceptuális szinten dől el.

Lexémaszintű keverések (keverések a lexikai és grammatikai morféma határán)

A lexémaszintű keverések (angolul: „fused lects”, *Matras*, 1996) grammatikai fúzióra utalnak. Ebben az esetben a lexikai és a grammatikai morféma határán történik meg a kódkeverés. Pragmatikai okai nem lehetnek, ezért ezt a típusú kontaktusjelenséget nem nevezhetjük kódváltásnak. A nyelvek tipológiai különbségének köszönhetően egészen érdekes változatokat, és a változatoknak széles skáláját mutathatják fel ezek a típusú keverések. Nem ritka a kettős grammatikai jelölés sem (például: „How do you say **in magyarul?**” [*Navracsics*, 1999]).

Dussias (2001) szerint aszimmetria fedezhető fel a lexikai és a grammatikai elemek tekintetében a mondaton belüli kódváltásban, mivel a grammatikai elemek általában nem esnek a váltás áldozatául, szemben a lexikai elemekkel. Rendszerint a grammatikai elemek a mátrixnyelvből valók, és a tartalmas szavak kerülnek be a beágyazott nyelvből. Spanyol-angol

kétnyelvű adatok vizsgálatakor bebizonyosodott, hogy az olyan főnévi szerkezetekben, amelyek determinánsból és főnévből állnak, spanyol kontextusban a determináns általában spanyolul, a főnév pedig angolul jelenik meg: „Mis padres van a venir para los **holidays**.” (‘A szüleim nyaralni jönnek.’) (Milian, 1996, idézi Myers-Scotton és Jake, 1997). A funkciószavak általában kevésbé sérülékenyek a lexikai elérés folyamán, ez lehet az oka annak, hogy kevésbé vannak kitéve a váltásnak. Muysken (1997b) további okokat sorol fel: szerinte a funkciószavakat nem lehet elérni a szintaktikai információtól függetlenül, ritkábban előzik meg őket szünetek, jobban megjósolhatók, mint a tartalmas szavak, és nem számítanak külön elemeknek a motoros tervezés egységeiben. Továbbá: könnyebb egy tartalmas szónak megtalálni a másik nyelvben a megfelelőjét, mint a funkciószónak, aminek a jelentése nehezen meghatározható sajátos jegyekből tevődik össze. Mindezek az okok csökkentik annak esélyét, hogy a kódváltás vagy kódkeverés megtörténjen a funkciószavak szintjén.

A kódváltás nyelvi szabályai

A mátrixnyelv határozza meg a kétnyelvű beszédprodukciónak strukturális jellegzetességeit. Ez a nyelv biztosítja a morfoszintaktikai kereteket. Ezzel szemben a beágyazott nyelv csak egyedülálló tartalmas morfémákat vagy teljes közvetlen összetevőket („beágyazott szigeteket”) nyújt. A szintaktikai rendszerhez szükséges rendszermorfémák mind a mátrixnyelvből kerülnek ki.

A kódváltásban érintett morfémák

Myers-Scotton és Jake (2001) nevéhez fűződik a 4-M modell, amelynek lényege, hogy gyakorlatilag négytípusú morféma érintett a kódváltásban, és ezek jellegüknél fogva kerülnek ki csakis a mátrix- vagy a beágyazott nyelvből. A „rendszermorféma-elv” és „morfémasorrend-elv” is közvetlenül ebből vezethető le. A 4-M modell szerint vannak:

- tartalmas morfémák; ezek tematikus szerepeket kapnak a lemma szinten: lehetnek ágensek, páciensek és experiensek;

- „korai rendszermorfémák”, amelyeknek nincsen tematikus szerepük, de a lemma szinthez köthetők, hiszen a tartalmas szó egyenesen rájuk mutat, kijelöli őket, tehát tartalmi szempontból lényegesek. Ezek megjelenhetnek egy másik, vagy egy és ugyanazon lemma formájában (pl. az angol ’s’ többes szám jel a szabályszerűen viselkedő főneveknél vagy az irregulárisoknál).

- „késői rendszermorfémák”: nem a lemma szinten aktiválódnak, és két fajtájuk van: a „hidak” és a „kívülállók”.

- a. A „hidak” a tartalmas morfémát segítik egy nagyobb összetevő beilleszkedésébe (például az ’of’ és a ’s’ az angol birtokos szerkezet kifejezésében).

- b. A „kívülállók” kimondottan a nyelvtani információtól függenek, és csak akkor válnak elérhetővé, amikor a formulátor a pozicionális szintre küldi az információt. (Pl. a „Bora bites the burglar.” kijelentésben az igei ’s’ rag a főnév nyelvtani információjától függ: a ’Bora’ jelöli ki azt, hogy egyes szám harmadik személyű személyragot kell használni.)

Kongruencia-ellenőrzés és az „Absztrakt szint modell”

Ahhoz, hogy egy másik nyelv morfémája bekerüljön a diskurzusba, három szinten kell kongruencia-ellenőrzést végezni: lexikai-szemantikai szinten, a predikatív-argumentum szerkezet és a morfológiai kivitelezési minták szintjén. Ezeken a szinteken elegendő kongruenciának kell lennie, ahhoz, hogy a kódváltás megtörténjen. Az elegendő azonban nem mindig jelent teljes megfelelést. Nem kell feltétlenül egyezni például az alább felsorolt szinteken:

– szófajok szintjén, mivel a nyelvek különböznek a lexikalizációs mintákban (például az angol „I’m scared.” és annak magyar megfelelője: „Félek.”);

– szerkezetek szintjén a felszíni formában: a „Menjünk **walk**ni!” mondatban a ’walk’ ige a beágyazott nyelv eleme, amelyhez a mátrix nyelv rendszermorfémája azért illeszkedik tökéletesen, mert a ’walk’ és a ’sétál’ tartalmaz morfémaik kongruensek.

Ha viszont a fogalmi szinten vagy a mélyszerkezetben nincs kongruencia, az különböző eredményekre vezet.

Hiányzik a megfelelő rendszermorféma a kevert nyelvi megnyilatkozásban: például a „Tú lo **underestimate** a Chito.” (’Alábecsülsz Chitot.’) mondatban hiányzik a spanyol, egyes szám második személyű igei rag ’-as’ az angol ’underestimate’ tartalmaz szó végéről. A spanyol-angol kétnyelvűnek azért kellett a kódváltáshoz folyamodnia, mert az angol ’underestimate’ szó spanyol megfelelői lexikai-fogalmi struktúrájukban nem egyeznek meg az angol megfelelővel (a ’menospreciar’ fogalomnak negatív konnotációja van, míg a ’desestimar’ jelentése inkább ’nem becsül’).

Változik a morfémasorrend: például az előző spanyol-angol kódváltásos mondatban a ’lo’ (’öt’) tárgyragos személyes névmást a spanyol szerkezet miatt az ige előtt használja, így az angol tárgyaz ige kötelező vonzata angolul elmarad. Ott van viszont spanyolul, és így a spanyol nyelvre jellemző morfológiai megvalósulási minta érvényesül.

Az egyik nyelv mélyszerkezeti struktúrája jelenik meg a másik nyelv felszíni formájában, kódváltás nélkül. Itt tehát nyelvi interferenciáról van szó, amely szintén a nyelvi kontaktusjelenségek közé sorolható, azonban a nyelvi váltás explicit formában nem valósul meg. Például egy magyar-angol kétnyelvű gyermek (Bolonyai, 1998) „mert voltam meleg akkor, mert melegem volt akkor” kijelentésében először az angol mélyszerkezeti formát érvényesíti (’because I was hot then’). Nincs egyezés a lexikai-fogalmi és a predikatív-argumentum szerkezetekben, mert az angolban az ’I’ névmás ebben a szerkezetben az experiens tematikus szerepet

Megállapítható, hogy a késői két-nyelvű egyéneknél a procedurális memória csökkent aktivitása eredményezi a fonológiai és a grammatikai tervezésből eredő hibákat, és ezek a hibák nem múltak felül a korai kétnyelvű személyek által vétett hibák számát. A kódváltás előfordul mindkettő nyelvi módban, de vizsgálati anyagomban gyakrabban fordult elő az egy-nyelvű módban, akkor is a másik nyelven való szövegalkotás közben. Nyilvánvalóan feszélyezte a kétnyelvűeket, hogy egy olyan személyhez beszélnek a másik nyelvükön, aki nem beszéli azt. Ez lehet a magyarázata a másik nyelvről való magyarra váltásnak az egy-nyelvű beszédmódban.

kapja, a magyarban pedig dativus bővítményként kellene szerepelnie.

Irányított beszédprodukció: narratívák létrehozása képregények alapján

A kísérletben szereplő személyek, anyag, módszerek

Vizsgálatomban 22 kétnyelvű személyt kértem meg, hogy ugyanazon képsorozatok alapján alkossanak narratívákat mindkét nyelvükön. A 22 személy mindegyike ép beszélő és halló. Köztük 13 nő és 9 férfi volt, átlagéletkoruk 29 év. A kétnyelvűvé válásukat tekintve 13 személy tartozik a korai kétnyelvűek kategóriájába, 9 pedig gyermekkorra

után vált kétnyelvűvé. Mindannyian folyékonyan beszélnek mindkét nyelvüket, bár néhányánál egyértelmű a magyar dominancia. A résztvevőket a nyelvi mód szerint 2 csoportba lehet osztani: 11 személy kétnyelvű, 11 pedig egynyelvű beszédmódban volt.

Feladatuk irányított szövegalkotás volt: mindkét nyelvükön el kellett mondani egy történetet, miután a képsorozatot 5 percig tanulmányozhatták. A nyelvek sorrendjét maguk a kísérletben részt vevők határozhatták meg. A felvételeket szöveghűen leírtam, a megakadásjelenségeket jelöltem. Beszédtempót mértem.

Hármas célom volt ezzel az irányított beszédprodukciónak feladatával:

– Vizsgáltam az irányított beszéd létrehozása közben történő pszicholingvisztikai jellegű, a deklaratív és procedurális memória működését érintő zavarokat. Ezek a nyelvi normától való eltérések sok mindent elárulnak a szólehívás, szótalálás, szerkesztési műveletek folyamatáról, nehézségeiről.

– Vizsgáltam a két nyelv egymásra hatását és a kódváltást.

– Vizsgáltam a mindkét nyelvi produkcióban fellelhető megakadásjelenségeket, az ismétléseket és az önkorrekciókat. (E vizsgálat eredményeinek közlésétől jelen tanulmányban – terjedelmi okok miatt – eltekintek.)

Hipotéziseim szerint: (1) kevesebb a procedurális jellegű hiba a késői kétnyelvű egyének beszédprodukciónak, mivel náluk feltételezhetően csökkent a procedurális memória aktivitása, ugyanakkor sokkal nagyobb szerepet kap a deklaratív memória; (2) több kódváltás tapasztalható a kétnyelvű beszédmódban, mint az egynyelvűben.

Elemzés: a deklaratív és a procedurális memóriát érintő zavarok

A beszédprodukciónak folyamán akár a lemma kiválasztásakor, akár a fonológiai szint feldolgozása közben léphet fel hiba. A szóhelyettesítési hibák vizsgálatakor két típusú hibát különböztetnek meg: az egyik, amelyet a hangzás alapján, a másik, amelyet a jelentés alapján követünk el (Harley és MacAndrew, 2001). A lexikai elérés kétféleképpen lehet sikertelen. Az egyik: a szemantikai háló egy téves ágát választjuk ki, így a céllexéma téves szemantikai asszociáció áldozata lesz, és a szólehívás szemantikai parafáziát eredményez. A másik sikertelenség a hasonló hangzás miatt történik, amikor a céllexéma és a hibásan lehívott lexéma fonológiai alapja nagyon hasonló. Ilyenkor lép fel a fonológiai parafázia. Ezek a hibák a deklaratív memória működését érintik. Adataim között mind a szemantikai, mind pedig a fonológiai parafáziára találtam példát. Az ilyenfajta hibák tanulmányozása azért különösen fontos, mert rávilágítanak a lexikalizáció folyamataira.

A deklaratív memóriát érintő hibák

Szemantikai parafázia

– „**gostiteljica**” – asszociációs hiba. A tévesen lehívott szó jelentése ’étterem, vendéglő’, amelyet a ’háziasszony = vendégül látó’ értelemben használt a horvát-magyar kétnyelvű.

– „In the **van**, in another **car**, in a some kind of a **station wagon** or **something**.” A mentális lexikon feltérképezésének folyamatát tükrözi a nagyjából azonos szemantikai jegyekkel ellátott (maximálisan általános, minimálisan specifikus), azonos szemantikai mezőből lehívott szavak sikertelen felsorolása (’van’, ’car’, ’station wagon’), majd a céllexéma egy határozatlan névmással (’something’) való helyettesítése. A céllexéma a ’caravan’ (lakókocsi) lett volna.

– „**sa prikolicom, kamkučicom**”: horvát-magyar kétnyelvű személy narratívájában a ’pótkocsi’ helyett az ’oldalkocsi’ téves lehívása hasonló az előző példához.

– „**kia- sikoltozni** vagy mi... **kiáltani**”: a fenti példákhoz hasonlóan szinonim jelentésű igék felsorolása után jut el a kísérletben részt vevő személy a céllexémához.

– „**kocsiház**, vagy fogalmam sincs hogy van ez magyarul”: a ’lakókocsi’ szó lehívásának sikertelensége neologizmus megjelenését idézte elő egy magyar-angol kétnyelvű személynél. Ezzel a példával a deklaratív memória azon képességére világítok rá, hogy a memóriában tárolt szavakat az asszociatív memória hatására egymással egyesíthetjük is, ezáltal újabb és újabb kombinációkat hozunk létre.

Fonológiai parafrázis

– „**Kuća** nincs velünk” (= a ház nincs velünk); „Naslov je bio šetnja **sa kuća, kutya, sa psom**” (= a kutyáról volt szó). A fonetikai hasonlóság abban az esetben is előidézhethető lehvást, ha a céllexéma és a tévesen lehvott lexikai egység között semmiféle szemantikai kapcsolat nincs (Askari, 1999). A horvát ’kuća’ szó jelentése ’ház’, fonológiai alakja nagyon hasonló a magyar ’kutya’ szóéhoz.

A procedurális memóriát érintő zavarok

A szerkesztési szinten előforduló hibák a procedurális memória érintettségéről árulkodnak. A leggyakoribb hiba a szerkesztés során aktivizálódó rivalizáló szerkezeteknek tudható be:

– „**A közönség pedig, a közönségnek pedig**”: a két szerkezet (’a közönség pedig élvezte’, ’a közönségnek pedig tetszett’) verseng egymással, a második győz.

– „they wanted to ... **the dog to** have a bath” (meg akarták fürösztetni a kutyát vs. azt akarták, hogy fürödjön meg a kutya): a főnévi igenév használatát javítja az Infinitive with the Accusative-ra.

Azoknál a kétnyelvű személyeknél, akiknek az egyik nyelvben létezik a grammatikai nem kategóriája, a másikban viszont nem (például román-magyar, horvát-magyar, orosz-magyar), többször fordult elő nembeli egyeztetési hiba. Ezek a hibák a konceptuális szinthez köthetők, ahonnan a parancs a lemma szint aktivációjakor téves.

– Szám- és nembeli egyeztetési hiba lépett fel a szláv-magyar és a román-magyar kétnyelvű személyek esetében: „небольшая ... небольшой” (orosz-magyar); „infuriat ... infuriata” (román-magyar); „zaboravila ... zaboravio” (horvát-magyar); „jedan ... jedna žena” (horvát-magyar). A nembeli egyeztetési problémák valószínű a domináns magyar nyelv hatásának tudható be, mivel a magyarban a nemet csak lexiko-szemantikai szinten fejezzük ki, és csak korlátozott (elsősorban foglalkozást jelölő főnevek) jelentésekben érvényesítjük. A számbeli egyeztetési hibák nem a grammatikai inkompetencia jelei, sokkal inkább nyelvbtlások: „mellettük ... mellette elrobogott egy autó”; „Gdje je bila ... gdje su bili”.

– Az esetjelölés hibáit olyan kétnyelvű személyek beszédprodukcójában fedeztem fel, akiknek a nyelveiben a szerkezetek morfoszintaktikai koherenciáját elsősorban a toldalékolás biztosítja mint produktív módszer. Az ilyen típusú hibák a grammatikai kompetencia hiányosságaira utalhatnak, bizonyítva a procedurális memória csökkentett aktivitását: például „a kutyára vagy -hoz vagy -nak”; „Pod jednom ... pod jednim”; „u drugim ... u drugom”; „Jednom ... jednime prikolicama”. Ezekben a hibákban téves egyeztetést látunk a főnevek, mellénevek és számnevek között. Azonban tervezési problémák is felléptek, mint például: „amivel ... amiből kiugrott a kutyája”; „собака уже ... собака уже”, amelyek nem az elégtelen grammatikai kompetencia, hanem sokkal inkább a szemantikai tervezés hibái.

– Egyes igekötők megváltoztatják az igék jelentését, téves kiválasztásuk szintén nyelvbtlást eredményez, mivel megtörténik a javítás: „be-, megmutassa neki”; „выходит или заходит (’kimegy vagy beugrik [bemegy])”; „el ... kinthagyták”. A magyar nyelvű példákban az önkorrekciónak az igekötő kimondása után azonnal megtörténik, sokkal előbb,

mint például az orosz példában, amelynél a személy az egész szót kimondja, mire a hibára rájön, és javítja az ígékötőt és vele együtt az egész szót.

– A fonológiai tervezés hibái különböző típusúak lehetnek. A következő példákban a szerkesztés során lép fel a hiba, azaz a procedurális memória elégtelen aktivitása okozza a zavart: „sértődően tá... sértődötten távozik”; „hogy légy szíves bocsálja meg ... bocsásson meg”; itt azonban mindkét esetben azonnal javították a hibás formát.

Az összes hibaszám: 78, ennek 45 százaléka egyértelműen a deklaratív memóriát terhelő. A további 55 százalék a procedurális memória hibája. A korai kétnyelvű személyek követték el a hibák 74 százalékát. Az adatok elemzése során kapott eredmények azt mutatják, hogy a korai kétnyelvű személyek esetében mind a két nyelv úgy működik, mint az egynyelvűek esetében az első nyelv, tehát a szavak tárolásáért és lehívásáért a deklaratív memória a felelős, azonban a szerkesztési műveletekért a procedurális. A késői kétnyelvű személyek esetében azonban – ellentétben az elvárttal – egyformán érintett a deklaratív és a procedurális memória is.

A kutatások során bebizonyosodott, hogy a nyelvnek való kitettség és a nyelv használatának gyakorisága hat a memóriák aktivitására. Minél többet használjuk a második nyelvet, annál inkább aktiválódik a procedurális memória a második nyelv vonatkozásában is. Tehát kezdő és középhaladó nyelvtudásszinten igaz az állítás, hogy a szavakat, frázisokat, esetleg mondatokat is egy az egyben tároljuk a deklaratív memóriában, és nem aktivizáljuk a procedurális memóriát a beszédprodukciónak során, azonban minél gyakorlottabbak vagyunk a második nyelvben, annál nagyobb az esély a procedurális memória aktivitásának beindulására. Közel anyanyelvi szintű nyelvtudás esetén már a második nyelv használatakor is úgy működik a procedurális memória, mint az egynyelvűek esetében az egyetlen nyelv használatakor.

Kódváltás az irányított szövegalkotásban

A magyar szöveg alkotásakor csak azok váltottak, akik kétnyelvű beszéd módban voltak. Az L2 szövegnél mindösszesen 3 kódváltás történt a kétnyelvű beszéd módban, viszont ennek négyszerese, 12 az egynyelvű beszéd módban, az elvárttal szemben.

Ketten váltottak egyszer: „**debreceni** sausage”, és „зобѣт их быстро: **szálljatok be!**”. Az első esetben a magyar reália (a debreceni kolbász), a második esetben pedig a magyar kontextusba helyezett szituáció készítette a személyeket a kódváltásra. Mindkét váltás a konceptuális szintet érinti. További váltások: „**Looks like** a kutya haragszik”; „**hozza neki a hot dog**-ot”; „he goes and brings a **wiener** for the doggie”; „**Oh my God**, valami helyre megy...” Érdekes, hogy ugyanaz a személy a magyar szövegben az angol 'hot dog'-ot használja, az angolban pedig a német 'wiener'-t. Mivel a kódváltások száma meglehetősen kicsi, feltételezhető, hogy a mátrixnyelv erősen befolyásolta a kísérletben részt vevő személyek nyelvi viselkedését.

Következtetések

Megállapítható, hogy a késői kétnyelvű egyéneknél a procedurális memória csökkent aktivitása eredményezi a fonológiai és a grammatikai tervezésből eredő hibákat, és ezek a hibák nem múlták felül a korai kétnyelvű személyek által vétett hibák számát.

A kódváltás előfordul mindkettő nyelvi módban, de vizsgálati anyagomban gyakrabban fordult elő az egynyelvű módban, akkor is a másik nyelven való szövegalkotás közben. Nyilvánvalóan feszélyezte a kétnyelvűeket, hogy egy olyan személyhez beszélnek a másik nyelvükön, aki nem beszél azt. Ez lehet a magyarázata a másik nyelvről való magyarra váltásnak az egynyelvű beszéd módban.

A magyar és valamilyen indoeurópai második nyelvű kétnyelvű személyek beszédprodukciónak fellépő kontaktusjelenségeket további vizsgálatoknak kell alávetni, hogy még pontosabb képet kapjunk egyrészt a kétnyelvű mentális lexikon működéséről általában, másrészt hogy rávilágítsunk a tipológiai különbségekből adódó, a kontaktusjelenségek minőségét és a váltási mechanizmusokat befolyásoló tényekre.

Irodalom

- Appel, R. és Muysken, P. (1987): *Language Contact and Bilingualism*. Edward Arnold, London.
- Bolonyai, A. (1998): In-between languages: Language shift/maintenance in childhood bilingualism. *International Journal of Bilingualism*, 2. sz. 21–43.
- De Bot, K. (1992): A bilingual production model: Levelt's speaking model adapted. *Applied Linguistics*, 13. sz. 1–24.
- De Bot, K. és Schreuder, R. (1993): Word Production and the Bilingual Lexicon. In Schreuder, R. és Weltens, B. (szerk.): *The Bilingual Lexicon*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 191–215.
- Dussias, P. E. (2001): Psycholinguistic complexity in codeswitching. *International Journal of Bilingualism*, 5. sz. 67–100.
- Gafaranga, J. és Torras, M.-C. (2002): Interactional otherness: Towards a redefinition of codeswitching. *International Journal of Bilingualism*, 6. 1. sz. 1–22.
- Green, D. W. (1986): Control, activation and resource: A framework and a model for the control of speech in bilinguals. *Brain and Language*, 27. sz. 210–223.
- Green, D. W. (1998): Regulating the bilingual lexico-semantic system. <http://www.andrew.cmu.edu/user/natashat/bilingualism/green.pdf>
- Grosjean, F. (1982): *Life With Two Languages*. Harvard University Press, Cambridge.
- Grosjean, F. (1997): Processing Mixed Language: Issues, Findings, and Models. In De Groot, A. és Kroll, J. (szerk.): *Tutorials in Bilingualism. Psycholinguistic Perspectives*. LEA, Mahwah, NJ. 225–255.
- Grosjean, F. (2001): The Bilingual's Language Modes. In Nicol, J. (szerk.): *One Mind, Two Languages*. Blackwell, Oxford. 1–23.
- Harley, T. A. és MacAndrew, S. B. G. (2001): Constraints Upon Word Substitution Speech Errors. *Journal of Psycholinguistic Research*, 30. 4. sz. 395–418. <http://www.andrew.cmu.edu/user/natashat/bilingualism/green.pdf>
- Kroll, J., Sumutka, B. és Schwartz, A. (2005): A cognitive view of the bilingual lexicon: Reading and speaking words in two languages. *International Journal of Bilingualism*, 9. 1. sz. 27–48.
- Lennon, P. (1990): Investigating fluency in EFL: a quantitative approach. *Language Learning*. 40. sz. 387–417.
- Levelt, W. J. M. (1989): *Speaking: From intention to articulation*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Lisker, L. és Abramson, S. (1964): A Cross-Language Study of Voicing in Initial Stops: Acoustical Measurements. *Word*, 20. sz. 384–422.
- Matras, Y. (1996): Prozedurale Fusion: Grammatische Interferenzschichten im Romanes. *Sprachtypologie und Universalien-Forschung*, 49. 1. sz. 60–78.
- Muysken, P. (1997a): Codeswitching processes: Alternation, insertion, congruen lexicalization. In Pütz, M. (szerk.): *Language Choices: Conditions, constraints and consequences*. Benjamins, Amsterdam. 361–380.
- Muysken, P. (1997b): *Codemixing: constraints and strategies*. Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism. Newcastle-upon-Tyne, UK.
- Myers-Scotton, C. (1993): *Duelling Languages: grammatical structure in codeswitching*. OUP, Oxford.
- Myers-Scotton, C. és Jake, J. L. (1997): *Codeswitching as evidence for two types of functional elements*. Paper presented at the first International Symposium on Bilingualism. Newcastle-upon-Tyne, UK.
- Myers-Scotton, C. és Jake, J. L. (2001): Explaining aspects of codeswitching and their implications. In Nicol, J. (szerk.): *One Mind, Two Languages: Bilingual language processing*. Blackwell, Oxford. 91–125.
- Navracsics Judit (1999): *A kétnyelvű gyermek*. Corvina, Budapest.
- Poullisse, N. (1997): Language Production in Bilinguals. In De Groot, A. és Kroll, J. (szerk.): *Tutorials in Bilingualism. Psycholinguistic Perspectives*. LEA, Mahwah, NJ. 201–225.
- Treffers-Daller, J. (1998): The IC-model and code-switching.
- Wiese, R. (1984): Language production in foreign and native languages: Same or different? In Dechert, H., Möhle, D. és Raupach, M. (szerk.): *Second Language Productions*. Narr, Tübingen. 11–25.